DOI: 10.11649/a.2748
Article No.: 2748

Adeptus
nr 19/2022 r. pismo humanistów

Zoltán Németh – pochodzący z miasta Nové Zámky – Érsekújvár historyk i krytyk literacki, poeta, redaktor czasopisma literackiego „Irodalmi Szemle". Zatrudniony na stanowisku profesora w Katedrze Hungarystyki Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują następujące zagadnienia: literatura postmodernistyczna, literatura mniejszościowa, transkulturowość, pseudonimy literackie, współczesna literatura Europy Środkowo-Wschodniej, literatura węgierska.
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5804-4423
e-mail: z.nemeth@uw.edu.pl

Zoltán Németh

Pomiędzy pluricentryzmem a transkulturowością – problematyka języka literatury węgierskiej ze Słowacji

I

W konsekwencji zamykającego I wojnę światową traktatu w Trianon (1920) rozpadły się dotychczas jednolite historyczne Węgry, a na terenach tzw. państw sukcesorskich, w Rumunii, Czechosłowacji i Jugosławii, pozostała znaczna mniejszość węgierska – o liczebności ponad trzech milionów, czyli około jednej trzeciej całej ludności węgierskiej. A zatem, co trzeci Węgier znalazł się poza granicami kraju: półtora miliona w Rumunii, milion w Czechosłowacji, pół miliona w Jugosławii. Sytuacja polityczna tych krajów, na tle której przebiegała odbudowa życia literackiego, była odmienna od tej na Węgrzech. Literatura węgierska stała się policentryczna, oparta na kilku rozproszonych ośrodkach, jednak nie w wyniku pewnego organicznego procesu, a wskutek poważnej decyzji politycznej, która spotkała się z całkowitą niezgodą węgierskiego społeczeństwa. Nie bez znaczenia było również to, że w okresie międzywojnia wymiana kulturowa i intelektualna

The study was conducted at the author's own expense.
No competing interests have been declared.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.
This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited.
© The Author(s) 2022. © To Polish translation: Michalina Oziembłowska 2022.

była w dużej mierze ograniczana – przykład stanowić tu może zakaz importu węgierskich książek do międzywojennej Czechosłowacji oraz utrudnianie tamże organizacji spotkań autorskich węgierskich pisarzy (Csehy, 2020, s. 33).

Węgierski literaturoznawca Péter Szirák w odniesieniu do okresu po 1920 roku pisze, że:

> osobliwością kształtującego się wówczas węgierskiego policentryzmu kulturowego, opartego w dużej mierze na restrykcjach polityczno-administracyjnych, lecz bynajmniej nie »oczywistego« jest właśnie fakt, że w przeciwieństwie do innych kultur językowych opartych na wielu ośrodkach, powstał on w zasadzie wskutek podziału terytorialnego jednolitej tożsamości narodowej[1] (Szirák, 1999, s. 403).

Wyznaczenie nowych granic państw sprawiło, że w obrębie jednego kraju znalazły się zamieszkiwane przez etnicznych Węgrów obszary, które pod względem kulturowym, wyznaniowym czy też językowo-dialektalnym nie stanowiły jedności. Dotyczy to szczególnie Czechosłowacji, gdzie mentalność Węgrów zamieszkujących Wyspę Żytnią (słow. Žitný ostrov, węg. Csallóköz), czyli teren pomiędzy Bratysławą a Komarnem (węg. Komárom) była zupełnie inna niż Połowców (węg. paloc) z Gömör w południowo-środkowej Słowacji, czy ludności zamieszkującej prowincję Górnej Cisy, na północ od Tokaju. Mniejszość węgierska, która znalazła się wówczas na terenach państw sukcesorskich, stała się zatem częścią swoistej „społeczności przymusowej".

Relacja węgierskiej literatury „narodowościowej", „mniejszościowej", „spoza granic" w stosunku do literatury węgierskiej z obszaru Węgier dała początek wielu koncepcjom zarówno w obrębie badań diachronicznych, jak i synchronicznych. W dyskursie historycznoliterackim po roku 1918, a w zasadzie po 1920 roku, pojawiły się, tworząc samodzielną kategorię, takie określenia literatury węgierskiej jak *szlovenszkói*, *szlovákiai*, *felvidéki* (*ze Slovenska*, ze Słowacji, z historycznych Górnych Węgier), *romániai*, *erdélyi* (z Rumunii, z Siedmiogrodu), *jugoszláviai*, *délvidéki*, *vajdasági* (z Jugosławii, z Południowej Prowincji, z Wojwodiny), *kárpátaljai* (z Zakarpacia) itp. Kwestie dotyczące literatury węgierskiej jako całości czy też wręcz przeciwnie – dotykające jej różnorodności terytorialnej, wybrzmiewały na różne, kontrastujące ze sobą sposoby. Podobne sprzeczności można zaobserwować w związku z historycznoliterackim umiejscowieniem niektórych twórców. Jako charakterystyczny przykład tego zjawiska zwykło się wymieniać Sándora Máraiego (1900–1989), który uznawany jest

[1] Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie cytaty są podawane w tłumaczeniu własnym, wykonanym na potrzeby niniejszego artykułu przez jego tłumaczkę.

jednocześnie za autora literatury węgierskiej z Węgier, ze Słowacji oraz twórcę „zachodniej literatury węgierskiej" (ostatnia z kategorii została stworzona przez literaturoznawstwo węgierskie w odniesieniu do twórców, którzy wyemigrowali na Zachód). Fakt ten ilustruje stwierdzenie sformułowane w *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona* (pol. Czecho/słowacki leksykon literatury węgierskiej), jakoby Sándor Márai „w latach 1919–1925 był uznawany za czechosłowackiego pisarza węgierskiego" (Fónod, 2004, s. 277). Oczywiście powstały również takie opracowania historii literatury węgierskiej, które nie ustosunkowują się do faktu istnienia literatury węgierskiej poza granicami, a jedynie koncentrują się na pojedynczych osiągnięciach pisarskich – znaczącej twórczości konkretnego autora – wykluczając zupełnie uwarunkowanie czynnikami regionalnymi.

Węgierskim literaturom spoza granic, jak gdyby na potwierdzenie ich istnienia, obowiązkowo towarzyszyło w wielu przypadkach powstanie specyficznych ideologii: przykład może tu stanowić transylwanizm literatury węgierskiej z Rumunii, a w węgierskiej literaturze z (Czecho)słowacji wywodzący się od Dezső Győryego (1900–1974) „mniejszościowy geniusz", czy też koncepcja „vox humana" stworzona przez Zoltána Fábryego (1897–1970). Według niej węgierska mniejszość na Słowacji po 1918 roku zaczęła pełnić wyjątkową rolę symbolicznego mostu pomiędzy dwoma narodami, Węgrami i Słowakami, zapewniając im możliwość dialogu, zrozumienia siebie nawzajem i transferu kulturowego. W okresie po roku 1945 natomiast powszechnym stał się osąd, że literatury węgierskie spoza granic to specyficzne literatury mniejszości, interkulturowe twory, które stojąc „pomiędzy" literaturą węgierską a słowacką, zapożyczają elementy, strategie, narzędzia retoryczne z literatury obu języków. Twierdzeniu temu zdawał się przeczyć fakt, że twórcy spoza Węgier w znakomitej większości podążali za wzorcami zaczerpniętymi z literatury węgierskiej, dążąc do bycia uznanymi za część kanonu przez węgierskie środowiska literackie. Zainteresowanie literaturą słowacką ze strony węgierskich twórców ze Słowacji, poza pojedynczymi wyjątkami, było minimalne. Podobnie w drugą stronę: podczas gdy w opracowaniach historii literatury węgierskiej wyraźnie zajmowano się literaturą węgierską ze Słowacji lub konkretnymi węgierskimi twórcami tego obszaru, ze strony przedstawicieli literatury i literaturoznawstwa słowackiego dużo rzadziej można było spotkać się z zainteresowaniem autorami węgierskiej literatury ze Słowacji i ich twórczością. Główną przyczyną tego stanu rzeczy są z pewnością różnice językowe, które można zaobserwować pomiędzy językiem słowackim a węgierskim. Różnicy tej nie można natomiast dostrzec pomiędzy literaturą węgierską z obszaru Węgier a tą z terenu Słowacji. Znakomita większość węgierskich pisarzy

ze Słowacji tworzy bowiem po węgiersku, a językiem tekstów literatury węgierskiej tego obszaru jest potoczna oraz literacka węgierszczyzna. Twórczość węgierska ze Słowacji jest równie zrozumiała dla Węgrów z obszaru Węgier, Rumunii, Wojwodiny czy Zakarpacia, jak dla węgierskich czytelników ze Słowacji.

II

Jak widać, pytanie, czy literatura węgierska ze Słowacji lub Rumunii operuje specyficzną słowacką lub rumuńską węgierszczyzną, w powyższym ujęciu było w zasadzie kwestią poboczną, która nie stanowiła przedmiotu zainteresowania literaturoznawców. Faktem jest natomiast, że w konsekwencji przynależności do mniejszości, w przekroju ubiegłego stulecia w trzech wspomnianych krajach wykształciły się regionalne odmiany powszechnej węgierszczyzny. Przez wzgląd na odmiany języka używane na obszarze dzisiejszej Rumunii, Słowacji, Serbii (a także Chorwacji i Słowenii) węgierski stał się zatem językiem mniej lub bardziej pluricentrycznym. Jak pisze węgierski socjolingwista ze Słowacji, István Lanstyák:

> Mimo że węgierski jest językiem urzędowym tylko w jednym państwie, można go określić wieloośrodkowym, ponieważ posiada swoich użytkowników w kilku krajach, pełniąc istotne funkcje, np. na Słowacji, Ukrainie, w Rumunii i Jugosławii. Językowym skutkiem wieloośrodkowości są przejawy nieco różniących się od siebie w zależności od rejestru odmian standardowej węgierszczyzny […] Biorąc pod uwagę, że odmiany standardowego urzędowego języka węgierskiego są bardzo zbliżone, mamy do czynienia z różnymi odmianami tej samej standardowej wersji (ze słowacką, zakarpacką, siedmiogrodzką, wojwodińską odmianą standardowej węgierszczyzny), a *nie* z odrębnymi standardami językowymi (*nie* z oddzielną słowacką, zakarpacką, siedmiogrodzką, wojwodińską standardową węgierszczyzną) (Lanstyák, 2000, s. 154).

Pojęcie pluricentryzmu dotyczy skodyfikowanych, standardowych, wchodzących we wzajemne interakcje, mniej lub bardziej odbiegających od siebie odmian tego samego języka, używanych w różnych krajach i ośrodkach (Clyne, 1992, s. 1; Lanstyák, 1996). Od czasu wprowadzenia tego terminu przez językoznawców, Williama Stewarta i Heinza Klossa, pod koniec lat 60. XX wieku, stał się on punktem wyjścia dla opisu zjawisk językowych w licznych badaniach lingwistycznych. Za język pluricentryczny można zatem uznać angielski, którego oficjalne, ale wciąż stosunkowo odmienne warianty funkcjonują w Wielkiej Brytanii, Stanach

Zjednoczonych czy Australii. Językiem pluricentrycznym jest też niemiecki, używany w Niemczech, Austrii i Szwajcarii, rumuński, obecny w Rumunii i Mołdawii, arabski, chiński, szwedzki, bułgarski, ormiański itd. (Muhr, 2012). O ile francuski i niemiecki są uważane za asymetryczne języki pluricentryczne, ponieważ francuski z obszaru Francji jest dominujący w porównaniu z odmianą belgijską czy szwajcarską, tak jak niemiecki z Niemiec jest dominujący w stosunku do austriackiego lub szwajcarskiego niemieckiego, o tyle angielski, hiszpański i portugalski są symetrycznymi językami pluricentrycznymi, ponieważ pojedyncze ich warianty (brytyjski i amerykański angielski, południowoamerykański hiszpański oraz ten z obszaru Hiszpanii itd.) zajmują tożsamą pozycję. W wielu przypadkach koncepcja pluricentryzmu może być również postrzegana jako drażliwa kwestia polityczna, czego przykładem są relacje między językiem serbskim, chorwackim i bośniackim, a także bułgarskim i macedońskim, czy też kwestia istnienia odrębnego języka mołdawskiego.

Pojęcie pluricentryzmu stało się znaczącą ramą interpretacyjną w węgierskim językoznawstwie w latach 90. XX wieku, kiedy to weszło do użytku celem opisu statusu językowego mniejszości węgierskich poza granicami Węgier. W związku z tym pojawia się pytanie: jaką pozycję w przypadku języka węgierskiego zajmują użycia węgierszczyzny na Słowacji, w Rumunii, Serbii itd. Czy funkcjonują one jako „języki", czy też są tylko regionalnymi odmianami języka, jakie procesy i czynniki odgrywają rolę w ich rozwoju? I czy znalazły one swe miejsce również w dziełach literatury pięknej?

Od tego momentu zawęźmy nasze badania do użycia języka węgierskiego na Słowacji (którego mechanizmy są skądinąd bardzo podobne do tych możliwych do zaobserwowania w rumuńskiej, serbskiej, zakarpackiej itp. odmianie języka węgierskiego). Zasadnym jest tutaj stwierdzenie, że użycie języka przez część populacji węgierskiej na Słowacji różni się od standardowej węgierszczyzny:

1. biorąc pod uwagę kilka słowackich wyrażeń wrośniętych w język węgierski i powstałe w tym języku teksty – np. *monterka* (pol. 'ubranie robocze', węg. *munkaruha*), *tyepláki* (pol. 'spodnie dresowe', węg. *melegítő*), *párki* (pol. 'parówka', węg. *virsli*), *horcsica* (pol. 'musztarda', węg. *mustár*), zavadzál (pol. 'zawadza', węg. *útban van*);
2. przez zwęgierszczanie słowackich wyrażeń, kalki tłumaczeniowe oraz używanie węgierskich sformułowań w znaczeniach, w jakich na Węgrzech są one zupełnie nieznane, a także poprzez użycie podobnych do słowackich struktur gramatycznych – np. *alapiskola* (pol. 'szkoła podstawowa', dosł. 'szkoła podstawowa'; węg. *általános*

iskola – dosł. ‘szkoła ogólna’), *iskolázás* (pol. ‘szkolenie’, dosł. ‘szkolenie’; węg. *továbbképzés* – dosł. ‘dalsze kształcenie’), *brigád* (pol. ‘praca sezonowa’, dosł. ‘brygada’, ‘ekipa’; węg. *idénymunka* – dosł. ‘praca sezonowa’), *kerület* (pol. ‘komitat’, dosł. ‘dzielnica’, węg. *megye* – dosł. ‘komitat’), *CD-égető* (‘nagrywarka CD’, dosł. ‘wypalacz płyt’), *USB-kulcs* (pol. ‘pendrive’, dosł. ‘klucz USB’, na Węgrzech: *pendrive*);

3. przez użycie wyrażeń archaicznych, których na Węgrzech nie zwykło się już stosować – np. *balkon* (pol. ‘balkon’, węg. *erkély*), *kaszárnya* (pol. ‘koszary’, węg. *laktanya*);
4. biorąc pod uwagę silniejszą, częstszą w porównaniu do użycia węgierszczyzny na obszarze Węgier obecność elementów dialektalnych;
5. (spoglądając także z drugiej strony, można wspomnieć praktycznie) zupełny brak w słowackiej odmianie węgierszczyzny pewnych wyrażeń używanych na Węgrzech, np. *kezit csókolom* (pol. ‘całuję rączki’), *vény* (pol. ‘recepta’), *menza* (pol. ‘stołówka’).

Spośród pięciu wymienionych kategorii najbardziej problematyczną stanowi z pewnością czwarta. Jedynie w Siedmiogrodzie funkcjonuje bowiem taki dialekt węgierski, którym posługują się wyłącznie Węgrzy w Rumunii. Dialekty węgierskie w Wojwodinie, na Zakarpaciu i Słowacji przekraczają granice serbsko-węgierską, ukraińsko-węgierską i słowacko-węgierską. Sprowadzając zjawisko do pewnej generalizacji, węgierskie dialekty na Słowacji można podzielić na trzy większe grupy: dialekty wschodnie, palockie i zadunajskie, z których wszystkie są obecne również na Węgrzech, chociaż ich tamtejsze użycie jest mniej rozpowszechnione niż na Słowacji. Inaczej sytuacja wygląda w Rumunii, gdzie na przykład dialekty Czangów, Seklerów i regionu Mezőség (dzisiejszej Równiny Transylwańskiej) na obecnym obszarze Węgier nie są słyszalne.

Archaiczne wyrażenia pozostały w odmianach języka funkcjonujących poza granicami, ponieważ żyjący na tych obszarach użytkownicy węgierszczyzny nie mieli szansy skorzystać z państwowego, instytucjonalnego procesu modernizacji, który miał miejsce na terytorium państwa węgierskiego po 1920 roku, a w którym udział mogli wziąć mieszkający na terenie kraju użytkownicy języka. Te nieco bardziej archaiczne wyrażenia są w większości zrozumiałe dla użytkowników języka z Węgier, ale ich stosowanie jest mniej powszechne.

Najbardziej znaczące, wyraźne różnice między odmianami języka węgierskiego na Węgrzech i poza ich granicami to te nakreślone w pierwszych dwóch punktach. W przypadku języka węgierskiego ze Słowacji będą to kategorie słowackich wyrażeń lub słowa-

cyzmów, które zostały przeniesione do języka węgierskiego. Można je również zestawić ze zjawiskiem transkulturowości i zinterpretować w jego kontekście teoretycznym. Ponieważ zarówno zwroty archaiczne, jak i dialektalne są słowami węgierskimi używanymi zazwyczaj także regionalnie na Węgrzech, stąd też użycie języka węgierskiego na Słowacji może być postrzegane w interakcji z językiem słowackim jako relacja transkulturowa i dwujęzyczna. Być może wolno zaryzykować stwierdzenie, że pluricentryzm języka węgierskiego jest wynikiem związku transkulturowego, bowiem odrębne odmiany języka węgierskiego powstały w wyniku kontaktu z językami państw sąsiednich.

III

Teoretyczna gałąź transkulturowości to dziedzina literaturoznawstwa, która zajmuje się refleksją nad przestrzenią przekraczania granic językowych oraz kulturowych i która zaistniała w literaturoznawstwie w ostatnich dziesięcioleciach. Według niemieckiego literaturoznawcy Wolfganga Welscha, w dzisiejszych czasach kultury *de facto* nie są już homogeniczne, ponieważ rzeczywistość osiągnęła taki stan, w którym wszystkie kultury są hybrydowe, mieszane, przenikające się i połączone w sieć z innymi kulturami (Welsch, 1999). Według szwedzkiej literaturoznawczyni Elisabeth Mårald, rewolucyjny rozmach transkulturowości zapewnia fakt, że nie można jej sprowadzić ani do głównego dyskursu, ani na margines, ale przedstawia się ją jako dyskurs pewnej dotąd jeszcze nieposiadającej swoich reprezentacji przestrzeni pomiędzy tymi dwoma obszarami. Ponieważ w tej dziedzinie nie ma jeszcze wypracowanych konwencji literackich, przestrzeń ta, czy raczej pewna nisza, daje możliwość ukazywania nowych wymiarów i nowych koncepcji (Mårald, 1996, ss. 4–5).

Niniejsze studium stanowi próbę interpretacji takich węgierskich tekstów literackich z obszaru Słowacji, w których styka się teoretycznoliteracka relacja transkulturowa oraz lingwistyczna koncepcja języka pluricentrycznego. Innymi słowy, przedmiot badania stanowić będą utwory, w których przedstawienie funkcjonowania ewentualnej słowackiej odmiany języka węgierskiego pełni rolę poetyki. W 2003 roku autor niniejszego opracowania uważał jeszcze, że skoro nie istnieje słowacka węgierszczyzna, to nie może istnieć też literatura węgierska ze Słowacji (Németh, 2003). Reprezentowane przeze niego stanowisko zakładało, że nawet jeśli nie istnieje literatura węgierska ze Słowacji, to istnieje lub może istnieć seklerska literatura (węgierska) z Siedmiogrodu i palocka literatura (węgierska) ze Słowacji, a nawet (węgierska) literatura z Csallóköz, ponieważ na przykład teksty Attili Sánthy, oparte

na dialekcie seklerskim, operują charakterystycznym językiem regionalnym, który znacząco odbiega od powszechnej węgierszczyzny. Jednak przy takim założeniu powinniśmy przyznać rację bytu również budapeszteńskiej literaturze węgierskiej – można tu wspomnieć np. o tekstach Lászlo Garacziego, które wykorzystują liczne elementy budapeszteńskiego slangu. Jednakże, patrząc z tego punktu widzenia, istnieje również język węgierski z obszaru Słowacji, ponieważ jesteśmy w stanie w sztuczny sposób stworzyć zdanie składające się ze słowackich zapożyczeń opatrzonych węgierskimi końcówkami fleksyjnymi, które zrozumie większość żyjących na Słowacji Węgrów, ale Węgrzy z obszaru Węgier czy Rumunii już nie. W tym przypadku mówimy o regionalnym użyciu języka, w którym odcisnęła swój ślad inna rzeczywistość i inny język.

Wnioski płynące z tego toku myślenia doczekały się szeroko zakrojonego rozwinięcia w znakomitej rozprawie naukowej węgierskiego literaturoznawcy ze Słowacji, Zoltána Csehyego. W opublikowanym w 2016 roku obszernym tekście zatytułowanym *Arc, arcrongálás, maszkos játék* (pol. Twarz, deformacja twarzy, maskarada), o podtytule *Az ún. szlovákiai magyar irodalom nyelveiről* (pol. O językach tzw. literatury węgierskiej ze Słowacji), za węgierskim pisarzem ze Słowacji Péterem Hunčíkiem (Hunčík, 2016) nazywa on język węgierski używany na Słowacji – „szlovmagy" (dosł. słoweg) i w następujący sposób charakteryzuje jego pozycję:

> Szlovmagy nie jest równomiernym połączeniem lub mieszanką słowackiego i węgierskiego, ale pewną trzecią jakością, która nie znajduje się w tej samej odległości od obu języków wyjściowych. Szlovmagy to w istocie język węgierski (Słowak niewiele by z niego zrozumiał), jest rodzajem odstępstwa od węgierskiego i istnieje nie zamiast niego, ale z nim razem lub wewnątrz niego. Jego docelowym użytkownikiem jest mniejszość węgierska: jednak w kontekście literackim dzieła go wykorzystujące nie koncentrują się na skupionych wokół zrozumienia gestach podstawowych strategii komunikacyjnych, lecz raczej na magii obcości lub bardziej poetyckim wyrażaniu inności, bardziej »referencjalnej« artykulacji przestrzeni społeczno-kulturowej (Csehy, 2016, s. 173).

Literatura węgierska, zwłaszcza ta poza granicami Węgier, przedstawia lingwistyczną koncepcję języka pluricentrycznego na wielu poziomach. Ma to miejsce wówczas, gdy przez literacki język węgierski wchłonięte zostają pewne cechy charakterystyczne i rejestry niedominującej w związku z faktem pluricentryzmu odmiany języka, czyli elementy obcojęzyczne, niestandardowe elementy węgierskie, wyrażenia archaiczne, komponenty

dialektalne. Obrazowe przykłady tego zjawiska przywołuje Csehy we wspomnianym już tekście, opierając się na literaturze węgierskiej z obszaru Słowacji (Csehy, 2016), a także węgierski literaturoznawca z Rumunii Imre József Balázs w swoim artykule naukowym zatytułowanym *A nyelvhasználat kérdései a kortárs erdélyi magyar kultúrában* (pol. Zagadnienia użycia języka we współczesnej kulturze węgierskiej w Siedmiogrodzie), analizując literaturę węgierską z Rumunii (I. J. Balázs, 2017), ale oprócz wspominanych tamże znajdziemy również inne przykłady poetyckiej reprezentacji i eksploatacji określonych rejestrów pluricentrycznego języka węgierskiego w literaturze pięknej. György Norbert wbudowuje słowackie słowa, wyrażenia i zdania w tekst swojej powieści *Klára* (György, 2004), a w tę poetycką grę włącza nawet własne nazwisko, ponieważ na okładce książki widnieje słowacka, a nie węgierska kolejność imienia i nazwiska autora. Anikó Polgár w tomie *Régésznő köröm-cipőben* (*Archeolożka w czółenkach*, tłum. Anna Górecka; Polgár, 2015), którego warstwa językowa odpowiada standardowej wersji języka z obszaru Węgier, w bardzo ważnym punkcie, w pierwszym wierszu używa terminu „nadstandard" (Polgár, 2009, s. 7). Anikó N. Tóth w bajce dla dzieci *Alacindruska* (Tóth, 1999) wykorzystuje elementy regionalnego słownictwa palockiego, a obecność wplecionych w nazwy postaci palockich zwrotów jest bardzo znamienna. Warstwa językowa powieści Lajosa Grendela *Nálunk, New Hontban* (pol. U nas w New Honcie) obrazująca zniekształconą słowacczyznę odzwierciedla swoiste podporządkowanie mniejszościowych użytkowników języka węgierskiego na Słowacji (Grendel, 2001, ss. 55–56; Németh, 2008). Współczesne węgierskie badania literaturoznawcze pod lupę wzięły także słowackojęzyczną warstwę powieści Gábora Kálmána z roku 2011 pod tytułem *Nova* (Tóth, 2017). Na marginesie warto wspomnieć, że użycie języka węgierskiego na Słowacji może pojawiać się również w literaturze słowackiej, jak na przykład w hybrydowym, słowacko-węgierskim języku autobiografii pod tytułem *Zrkadlo dovnútra*, autorstwa Mili Haugovej tworzącej w języku słowackim (Petres Csizmadia, 2018).

Wywołujący jeszcze silniejsze oddziaływanie poziom reprezentacji języka niestandardowego występuje wtedy, gdy wariant ten przestaje być jedynie warstwą stylistyczną, a zaczyna pełnić główną rolę, staje się generatorem znaczeń fikcyjnych. Opublikowany po raz pierwszy w 2002 roku wiersz węgierskiego poety ze Słowacji Árpáda Tőzséra (ur. 1938) pt. *A kódváltás pragmatikája (Példaszöveg egy szakdolgozatból)* (pol. Pragmatyka code-switchingu (Tekst przykładowy z pracy dyplomowej)) konstruuje poetykę z „pustych przestrzeni" słowackich słów wkomponowanych w tekst węgierski (pustych dla węgierskich czytelników, którzy nie znają języka słowackiego):

Andi én majdnem majdnem röhögtem
tisztára izé *počkajte!* Mondom
itt van a próba… *kabinka* tudod
ott próbált előttünk a *čo keď sme na pláži*
csakhogy ez nem *pláž* őneki mindegy
tisztára *psycho* volt mindene látszott

Andi prawie prawie rżałem ze śmiechu
całkiem jak tego *počkajte!* Mówię
tu jest przymierzal… *kabinka* wiesz
próbuje tam przed nami a *čo keď sme na pláži*
tyle że to nie jest *pláž* dla niego no nieważne
jakiś *psycho* to był wszystko mu było widać (Tőzsér, 2016, s. 11).

Intencje autora były w tym przypadku co najmniej dwojakie: z jednej strony było to operowanie rodzajem poetyckiego języka–hybrydy, języka makaronicznego, poprzez eksponowanie słowackich wyrażeń wplecionych w węgierszczyznę i odmiany języka węgierskiego używanej na Słowacji, z drugiej zaś manifestowanie i dokumentowanie zjawiska *code-switchingu*. W jednym z wywiadów Tőzsér powiedział na ten temat:

> Nie wiem, jak pełen makaronizmów język utworu *A kódváltás pragmatikája* wpłynie na »niewtajemniczonego« (tylko węgierskojęzycznego) czytelnika, ale mną, poza kłopotliwym zjawiskiem zasygnalizowanym w tytule, kierowała ciekawość, gdzie znajduje się granica, kiedy język wyjściowy podczas językowej kreolizacji przechyli szalę niezrozumiałości i jak długo obcojęzyczne wstawki będą służyły korzystnemu i koniecznemu lirycznemu zawikłaniu i wieloznaczności (G. Balázs & Tőzsér, 2016, s. 10).

Natomiast na pytanie: „Czy odrębna słowacka odmiana języka węgierskiego ma rację bytu, czy jest na nią miejsce? A odrębna literatura węgierska z obszaru Słowacji?", Tőzsér jasno formułuje swoje stanowisko:

> Moja odpowiedź na oba pytania zdecydowanie brzmi: *nie*. Mówiąc dokładniej, jedno *nie* wynika z drugiego: jeśli nie istnieje odrębna słowacka odmiana języka węgierskiego, nie może istnieć odrębna literatura węgierska ze Słowacji. Literatura nie jest bowiem produktem różnych formacji państwowych, lecz języka. Jeśli pojutrze zostaniemy przyłączeni do Chin, nasza literatura nie stanie się jeszcze tym sposobem chińską. (Przepraszam za ten absurdalny przykład!) Poprzednio, odpowiadając na pytanie wprowadzające, miałem na myśli jedynie niestabilność leksykalną języka ludności węgierskiej ze Słowacji (historycznych Górnych Węgier)

> i uważam, że na ten moment nie grozi nam jeszcze stopniowa separacja językowa (G. Balázs & Tőzsér, 2016, s. 10).

Najbardziej złożonej reprezentacji językowej logiki pluricentryzmu nie przynosi jednak wcale cytowany utwór – warto jej upatrywać w tomie węgierskiego prozaika ze Słowacji Pála Száza (ur. 1987) pt. *Fűje sarjad mezőknek. Phytolegendárium* (pol. Pól wypuszcza pędy trawa. Phytolegendarium) (2017). O ile wiersz Árpáda Tőzséra jest swoistą formą ośmieszenia i stygmatyzacji posługujących się dialektem, o tyle w przypadku Pála Száza nie możemy mówić o takim wydźwięku, wręcz przeciwnie: daje się tu zaobserwować precyzyjnie dopracowany gest przekazania głosu, języka, typografii znajdującym się w pozycji podporządkowanej. Utwór, za sprawą zabiegów wizualnych i typograficznych, odbiega od standardowej pisowni węgierskiej i przedstawia obraz tekstu dialektalnego, zwłaszcza poprzez zastosowanie liter *ë*, *ē*, *ā* itd., które nie występują w węgierskim alfabecie. Proces ten nie jest jednak tylko triumfem wizualności, ale także wokalności, ponieważ radykalnie dekonstruuje sterylność tekstu operującego standardowym językiem i ortografią. Wystarczy pomyśleć na przykład o wierszu węgierskiego poety ze Słowacji Zoltána Hizsnyaiego (ur. 1959) *A gömöri égettbor tora* (pol. Biesiada z palonym winem w Gömör), w którym choć słyszalna z zewnątrz może być melodyjność palockiej odmiany języka, wymowy autora, to jednak tekst nie wspiera ani nie wzmacnia tego zabiegu. *Fűje sarjad mezőknek* zaś, za pomocą zapisu dźwięków dialektu, ukazuje specyficzną wokalizację wymowy, prezentuje melodię, tworzy i przebudowuje muzyczną przestrzeń lektury, nadając utworowi notację muzyczną. Ta partytura powstaje w wyniku wymknięcia się tekstu spod sterylnych reguł ortograficznych oraz wokalnej i wizualnej nieskazitelności standardowej odmiany języka, dekonstruując je, a nawet nakreślając niezależny od nich, kompletny poetycko świat:

> Tudod, gyöngyömgyöngyvirágom, akkor a legjobb a embëri lílek, ha a míhecskékët hasonlíccsa. Addig kő a jót cselekënnyi, amíg ílet van a fődön. Mer asztán télre ëmënnek alunnyi a míhecskék. Mire kikeletkor mëgin főtámonnak, a virágzást minha talánák. Gyűjtögetnyi köll a jóságot, gyöngyömvirágom, mind a míhecskék a nëktárt. Mindënhun talányi virágot e világbo, még a pusztábo is rejtőzik a jóság szikrájo. Még akkor is találhocc virágot, gyöngyöm, ha remíntelen a idő. Kípzëd ē, virágocskám, a pocikfark idén még advëntkor is virágzott! Mer mindën ínyi akar, virágoznyi, terëmnyi. A fagyöngy mëg, hát az ëgyenest a legnagyobb télbe virágzik.

W tłumaczeniu na standardową polszczyznę (bez uwydatnienia elementów dialektalnych):

> Wiesz, konwalijko ma lilijko, dusza ludzka najpiękniejsza jest wtenczas, gdy do pszczelej się przypodobni. Póty trzeba dobro czynić, póki żywot trwa na ziemi. Wszak natenczas pszczoły usną snem zimowym. A gdy wiosną obudzą się do życia, odnajdą znowuż kwietne łąki. Trzeba gromadzić dobro, konwalijko ma lilijko, niczym pszczoły nektar. Na tym świecie kwiatów na pęczki gdzie okiem sięgnąć, a skra dobroci kryje się nawet na puszcie. Kwiat możesz ujrzeć i tam, ma perełko, gdzie pogoda nie niesie z sobą krzty nadziei. Wyobraź sobie, mój kwiatuszku, w tym roku złocień kwitł nawet w czasie adwentu! Wszystko przecie pragnie pić, kwitnąć, obradzać. Jemioła zaś, ta bowiem kwitnie nawet w najsroższą zimę (Száz, 2017, s. 127).

IV

Mimo że znakomita większość tekstów stanowiących część współczesnej literatury/literatur węgierskich podąża za standardową odmianą węgierszczyzny czy też języka Węgier, powyżej przedstawione przykłady świadczą o tym, że konsekwencje wynikające z lingwistycznej koncepcji języka pluricentrycznego oraz literackiej koncepcji transkulturowości widoczne mogą być w różnorakich tekstach literackich, które je uwydatniają i realizują. Część utworów zaliczanych do literatury węgierskiej ze Słowacji stanowi także reprezentację regionalnej odmiany węgierszczyzny. Istotny punkt wyjścia dla poetyki tychże dzieł literackich oznacza istnienie niestandardowych odmian języka, a językowa przestrzeń i możliwość wynikająca z pluricentryzmu języka węgierskiego, który jest nierozerwalnie związany z doświadczeniem transkulturowym, pojawia się w nich jako świadoma poetycka reprezentacja. Przeplatające się, hybrydowe przestrzenie językowe jawią się jako reprezentacje tożsamości, jako językowa i literacka obecność mniejszości. Stadia stosowania i prezentacji oraz specyficzne użycie języka mniejszości pozwala z kolei również założyć złożoność możliwości poetyckich.

Tłum. Michalina Oziembłowska

Bibliografia

Balázs, G., & Tőzsér, Á. (2016). Kicservenülve. *Édes Anyanyelvünk*, *38*(4), 10–11. http://anyanyelvapolo.hu/edes-anyanyelvunk-pdf/ea-2016-XXXVIII-4.pdf

Balázs, I. J. (2017). A nyelvhasználat kérdései a kortárs erdélyi magyar kultúrában. *Nyelvünk és Kultúránk*, *47*(1–4), 115–121. http://mnyknt.hu/wp-content/uploads/2018/05/NyeK_XLVII_e%CC%81vfolyam_188_191_v10_web.pdf

Clyne, M. (1992). *Pluricentric languages: Differing norms in different nations*. Mouton de Gruyter. https://doi.org/10.1515/9783110888140

Csehy, Z. (2016). Arc, arcrongálás, maszkos játék (Az ún. szlovákiai magyar irodalom nyelveiről – vázlat). W K. Misad & Z. Csehy (Red.), *Nova Posoniensia 6: A pozsonyi magyar tanszék évkönyve – Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry FiF UK* (ss. 166–190). Szenczi Molnár Albert Egyesület.

Csehy, Z. (2020). *Arctalanság, arcadás, arcrongálás: Önláttatási stratégiák és diszkurzusretorikák kisebbségi kontextusban*. Reciti.

Fónod, Z. (Red.). (2004). *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Madách-Posonium.

Grendel, L. (2001). *Nálunk, New Hontban*. Kalligram.

György, N. (2004). *Klára*. Nap Kiadó.

Hunčík, P. (2016). Szlovmagy. *Látó*, *27*(4), 6–8. http://epa.oszk.hu/00300/00384/00144/pdf/EPA00384_2016_04_006-008.pdf

Lanstyák, I. (1996). Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról. *Új Forrás*, *28*(6). https://epa.oszk.hu/00000/00016/00016/960603.htm

Lanstyák, I. (2000). *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.

Mårald, E. (1996). *In transit: Aspects of transculturalism in Janice Kulyk Keefer's travels*. Umeå University. https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:868764/FULLTEXT01.pdf

Muhr, R. (Red.). (2012). *Non-dominant varieties of pluricentric languages: Getting the picture: In memory of Michael Clyne*. Peter Lang. https://doi.org/10.3726/978-3-653-01621-5

Németh, Z. (2003). Szlovákiai magyar irodalom: Létezik-e vagy sem? Néhány fésületlen gondolat egy fogalom lehetőségeiről. *Irodalmi Szemle*, *46*(8), 46–57. https://adatbank.sk/digitalis-tar/digitalizalt-folyoiratok/irodalmi-szemle/

Németh, Z. (2008). Nyelvi interakciók a kortárs magyar irodalomban. *Irodalmi Szemle*, *51*(9), 93–101. https://adatbank.sk/digitalis-tar/digitalizalt-folyoiratok/irodalmi-szemle/

Petres Csizmadia, G. (2018). „A kétnyelvűség komplikációi": Mila Haugová *Zrkadlo dovnútra (Belső tükör)* c. önéletrajzáról. W Z. Németh & M. Roguska (Red.), *Transzkulturalizmus és biling-*

vizmus az irodalomban / *Transkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre* (ss. 165–174). Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. https://nemethzoltan.files.wordpress.com/2018/11/transzkulturalizmus-c3a9s-bilingvizmus-final.pdf

Polgár, A. (2009). *Régésznő körömcipőben*. Kalligram.

Polgár, A. (2015). *Archeolożka w czółenkach* (A. Górecka, Tłum.). Słowo/obraz terytoria.

Száz, P. (2017). *Fűje sarjad mezőknek. Phytolegendárium*. Kalligram.

Szirák, P. (1999). Regionalitás a huszadik századi magyar irodalomban. *Literatura*, *25*(4), 396–415.

Tóth, A. N. (1999). *Alacindruska*. AB-ART.

Tóth, A. N. (2017). Tér határolta tudat: Marakéš és Jasná Horka a mítosz és valóság határán. *Irodalmi Szemle*, *60*(6), 33–44. https://irodalmiszemle.sk/wp-content/uploads/2016/02/isz_2017_06.pdf

Tőzsér, Á. (2016). A kódváltás pragmatikája (Példaszöveg egy szakdolgozatból). *Édes Anyanyelvünk*, *38*(4), 11. http://anyanyelvapolo.hu/edes-anyanyelvunk-pdf/ea-2016-XXXVIII-4.pdf

Welsch, W. (1999). Transculturality: The puzzling form of cultures today. W M. Featherstone & S. Lash (Red.), *Spaces of culture: City, nation, world* (ss. 194–213). Sage. https://doi.org/10.4135/9781446218723.n11

Between Pluricentrism and Transculturalism: Issues of the Language of Hungarian Literature in Slovakia

This article examines a specific type of language use in contemporary Hungarian literature in Slovakia. The literary works of several Hungarian authors in Slovakia include a language based on the contact phenomena and regional dialectics of the Hungarian and Slovak languages. The study interprets this phenomenon using the methodological tools of pluricentrism, which serves as a theoretical framework for the linguistic interpretation, and transculturalism, which is a point of departure for literary analysis. The interpretation of language contact phenomena, the levels of hybridisation and dialect focuses on the works of Gábor Kálmán, Lajos Grendel, Mila Haugová, Anikó N. Tóth, Anikó Polgár, Norbert György, Zoltán Hizsnyai, Árpád Tőzsér, Pál Száz.

Keywords:

Hungarian literature in Slovakia; Hungarian language in Slovakia; minor literature; pluricentrism; transculturalism

Pomiędzy pluricentryzmem a transkulturowością – problematyka języka literatury węgierskiej ze Słowacji

W artykule przeanalizowano specyficzny typ użycia języka we współczesnej literaturze węgierskiej na Słowacji. W utworach literackich kilku autorów węgierskich na Słowacji pojawia się język oparty na zjawiskach kontaktu i dialektyce regionalnej języka węgierskiego i słowackiego. Zjawisko to jest interpretowane w artykule przy pomocą narzędzi metodologicznych pluricentryzmu, który służy za podstawę interpretacji językowej, oraz transkulturalizmu, który stanowi punkt wyjścia analizy literackiej. Interpretacja zjawisk kontaktu językowego, poziomów hybrydyzacji i dialektu opiera się na utworach Kálmána Gábora, Lajosa Grendela, Mili Haugovej, Anikó N. Tóth, Anikó Polgár, Norberta Györgya, Zoltána Hizsnyaiego, Árpáda Tőzséra, Pála Száza.

Słowa kluczowe:

literatura węgierska ze Słowacji; język węgierski na Słowacji; literatura mniejszościowa; pluricentryzm; transkulturowość

Citation:
Németh, Z. (2022). Pomiędzy pluricentryzmem a transkulturowością – problematyka języka literatury węgierskiej ze Słowacji (M. Oziembłowska, Tłum.). *Adeptus*, *2022*(19), Article 2748. https://doi.org/10.11649/a.2748

Publication History:
Received: 2022-01-31; Accepted: 2022-08-03; Published: 2022-10-31